

Шевців Г. М.,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич

РЕЦЕПЦІЯ АВТОБІОГРАФІЇ ГЕТЕ У ТВОРЧОСТІ НІМЕЦЬКИХ І АВСТРІЙСЬКИХ АВТОРІВ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Статтю присвячено розгляду особливостей рецепції мемуаристики Гете в творчості відомих німецьких і австрійських письменників. Виокремлено основні віхи цієї рецепції та визначено її основні риси.

Ключові слова: автор, автобіографія, іронія, жанр, рецепція.

Статья посвящена рассмотрению особенностей рецепции мемуаристики Гете в творчестве известных немецких и австрийских писателей. Выделены основные этапы этой рецепции и определены ее основные черты.

Ключевые слова: автор, автобиография, ирония, жанр, рецепция.

The article deals with the peculiarities of perception of Goethe's memoirs in the lives of famous German and Austrian writers. Four main periods are underlined and main features are determined.

Key words: author, autobiography, irony, genre, reception.

Німецькі літературознавці представляють "Поезію і правду" Гете як кульмінацію розвитку автобіографічного жанру в XVIII столітті (Г. Ніггл), як парадигму автобіографічного письма (О. Нітгаммер) і як спробу життєвого підсумку незадоволеної, але свідомої своїх помилок людини (К.-Д. Мюллер). У європейській літературній історії "Поезія і правда" є класичною автобіографією, рецепцію якої, великою мірою, визначив змальований В. Дільтеем образ гордої старої людини, що подумки оглядає прожиті життя [316, с. 245]. Метою представленої розвідки є виокремлення основних віх і особливостей рецепції автобіографії Гете німецькими та австрійськими письменниками. Предметом дослідження є автобіографічні твори відомих німецьких та австрійських авторів.

Розгляд питання рецепції автобіографії Гете варто розпочати з творчості Жан Поля, що змусив тодішню публіку подивитися на себе як на конкурента Гете. Тим більше, що наприкінці XVIII-го століття симпатії читача були на боці Жан Поля, а не Гете. Але між цими талановитими людьми існувало не тільки суперництво, а й глибоке взаєморозуміння [1, с. 361], і не було в Гете кращого читача, поціновувача та шанувальника, аніж Жан Поль [107]. У процесі роботи над романом "Комета" у Жан Поля виник задум включити в нього автобіографію "Правда мого життя, поезія життя аптекаря". Її видання під назвою "Правда із життя Жан Поля" шокувало Гете, який прореагував лаконічно: "Ніби правда з життя такого чоловіка могла би бути чимось іншим, аніж тим, що її автор був філістером [13, с. 247]".

У контексті цього питання звернемося і до твору Жан Поля "Саможиттєпис", де представлені три лекції професора історії про своє життя. Варта уваги сцена народження: "Це було в 1763 році, коли на землю прийшов Губертсбургський мир, і народився справжній професор історії [7, с. 707]". Згадка про укладений 15 лютого 1763 року між Пруссією і Австрією мир є елементом пародіювання Гете, який підкреслює, що більша частина його життя пройшла під щасливими наслідками укладення цього миру. Тому вважаємо, що цей факт і є об'єктом пародіювання. Як підкреслює А. Цяпа, Жан Поль специфічно конкурує з Гете та висуває йому на закид чи приклад свою версію взаємин поезії і правди, при цьому натякає на надмірну гармонію між обома у автобіографії Гете [3, с. 130]. Жан Поль надає тексту гротескного забарвлення, роблячи розповідачем про своє життя професора історії, що є іронією на Гете та на його історизм часу. Себе Жан Поль називає героєм і предметом цих лекцій і професором власної історії, а простий епізод дитинства іронічно перетворюється на історичний пасаж.

У контексті пародійного наслідування Гете варто назвати одну з автобіографічних новел Йозефа Айхендорфа, яка містить пародію на гетевський "астральний" початок автобіографії: "Розташування світил мені надзвичайно сприяло. Юпітер і Венера привітно відбивалися на білих дахах, Місяць стояв під знаком Діви і ось-ось мав увійти в зеніт.... Мить тому я б народився у щасливу годину..... [319, с. 173-174]". І підсумовуючи свою розповідь, Айхендорф шкодує, що прогавив правильне розташування світил, які би перетворили життєві принади на дитячу гру. У такому формулюванні видно протиставлення гетевському висловлюванню про високо оцінені астрологами добрі прикмети, які врятували йому життя. Пародійне опрацювання початку "Поезії і правди" здійснюється на лексичному рівні, базуючись на грі слів і каламбурі. Багаторазові повторення та іронія високого стилю сприяють створенню лжепафосу твору. Вплив Гете відчутний в автобіографічних фрагментах Айхендорфа "З моєї молодості" та особливо в автобіографічній новелі "Із записок самотника. Поезія і правда" [5, с. 173-175, 190]. Айхендорф не дотримується правди, не завжди правильно називає імена та географічні назви для того, щоб викликати сумнів, чи це дійсно розповідь про його життя. У своїй фрагментарній автобіографії Айхендорф конструє гетевський тип поета, який піднімається над життям і розглядає його як твір мистецтва.

Дотримуючись хронології написання розглядуваних нами творів, звернемося до робіт Теодора Фонтане "Роки мого дитинства" і "Від двадцяти до тридцяти". У передмові до першої книги "Автобіографічний роман", автор наголошує: "Якщо я все таки обережно дав своїй книзі підзаголовок "автобіографічний роман", то це має свою причину... Для тих, хто, можливо, засумнівається, хай це буде роман! [6, с. 587]". Він торкається поставленого Гете питання про поєднання правди та вимислу, даючи зрозуміти, що йому байдуже, йдеться про роман чи про художню автобіографію. Проте тексти цих творів не є скеровані до певного історичного мо-

менту, на відміну від “Поезії і правди”, розповідь у якій ведеться до початку нового періоду в житті її автора.

Особливий вид рецепції “Поезії і правди” представляє твір “Моє життя і прагнення” Карла Фрідріха Майя [10]. Г. Шмідт говорить про спрямування Майєм свого життя на певні літературні моделі, зокрема на автобіографію Гете. У контексті роздумів про те, що людина не створює свій світ думок із себе самого, а вибудовує його на створеному до неї, Май наводить приклад Гете: “Якби Гете виріс на безлюдному острові, він би не став Гете [10, с. 222]”. Цей вид рецепції базується на протиставленні: віщування небесних світил, досвід дитячого читання, побут, навчання, театр. З перших сторінок твору вимальовується абсолютно протилежна гетевській тенденція, що передбачає шлях до в’язниці та висміюваної літературної халтури. Май представляє особливу правду поезії, замість тієї, що міститься у реалістичному відображенні дійсності.

У пошуках наслідування автобіографічного письма Гете звертаємо увагу на яскраву рису гетевського письма: зверненні до написаного раніше. Така структура письма характерна для “Ессе homo” Фрідріха Ніцше, у якому цілі розділи присвячені створеному раніше. Твір вміщує мало фактичної інформації, як на автобіографічну книгу, однак він поєднує автобіографію, сповідь, щоденник, віщування. В “Ессе homo” бачимо орієнтацію на Гете, яка народжується із внутрішнього прагнення хворого до “здорового”. Вона проступає у назві автобіографічних записів 1856-1869 рр. (“З мого життя”). Завершивши роботу над їх першою частиною, автор констатує: “Я розповів тут щирі правду, без поезії та поетичних прикрас [11 с. 39]”. Отже, тут знову зустрічаємо вже знайоме гетевське поєднання слів.

Рецепцію гетевської автобіографії відображають “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” Томаса Манна. Представлений у цьому романі, який одночасно і заперечує автобіографічну традицію, і йде в її руслі, спосіб пародіювання є пародією на стилізацію Гете своєї особистості, на підведення зображуваного до високоморальних рамок. Ця екстравагантна пародія переводить автобіографічну та аристократичну сповідь в дусі Гете у сферу гумору та криміналістики. Томас Манн піднімається вище від простого пародіювання чи наслідування окремих епізодів “Поезії і правди”. Всю увагу письменник зосереджує, насамперед, на стилі пізнього Гете. Вдумливе прочитання текстів обох творів дає матеріал для дослідження формальних аспектів розповіді, мови, організації роману. Для сповіді свого героя Томас Манн вибирає форму роману, яка в цьому випадку є фрагментарною та дуже сильною, що сприяє розгортанню фіктивної автобіографії. Характерний для Томаса Манна вищий рівень імітації Гете створюють три окремі сфери: стилістична, тематична та композиційна. Інша ситуація з “Нарисом мого життя” Томаса Манна, який є твором без натяків на пародіювання, а навпаки, створений за зразком “Поезії і правди” Гете.

Два автобіографічні есе Германа Гессе “Дитинство чарівника” та “Короткий життєпис” демонструють лише один момент проблеми Гессе – Гете, розуміння якої уможливило один із епізодів роману “Степовий вовк” (сон Гаррі Галлера та передуючі йому події). Ці есе у властивій Гете манері зображають умови та оточення, що сформували Гессе як літератора та як особистість. Представлені роздуми про навчання, вчителів, роль самоосвіти, релігію і літературу нагадують “Поезію і правду”. Початок обох есе відзначений схилинням перед небесними світилами, особливо це стосується “Короткого життєпису”: “Я народився під кінець Нового часу, незадовго до перших ознак повернення середньовіччя, під знаком Стрільця, у благодотворних променях Юпітера [2, с. 24]”.

У контексті австрійської рецепції “Поезії і правди” доречно згадати автобіографію Артура Шніцлера “Юність у Відні”. Хоч цей твір був опублікований під назвою, запропонованою сином автора, важливим є авторський задум: “Життя і відголосся”, “Творчість і відгомін”. Це важливий документ духовного розвитку етапу зміни віків, у якому подано історію розвитку особистості, що здійснюється між власними бажаннями та зовнішніми вимогами. Це захоплюючий життєвий документ, написаний з добрим почуттям гумору. Такою бачив свою “Поезію і правду” і Гете. Зображений Шніцлером епізод його народження, відзначений пафосністю і передбаченням особливої долі. Особливої символіки набирає образ батьківського письмового столу, на який поклали новонародженого: “... якусь мить я лежав на його письмовому столі [12, с. 13]”.

Серед австрійських поціновувачів Гете виділимо Франца Кафку. Особливий інтерес викликають щоденники Кафки за 1909-1914 рр., в яких є багато звернень до Гете: міркування, факти, цитати, зокрема з “Поезії і правди” [8, с. 36, 106]. Про особливе ставлення Кафки до “Поезії і правди” говорить його запис від 5. 02. 1912: “Від втоми навіть не можу читати “Поезію і правду” [9, с. 30]”. 26.12. 1911 в щоденнику Кафки зроблений запис про автобіографію Гете. Ймовірно, що Кафка поставив собі за мету вибрати певні епізоди з тексту “Поезії і правди”, “... які своєю непоясненою своєрідністю створюють особливо сильне враження живості, навіть і не дуже пов’язане із власне зображенням, наприклад, уяву про хлопчика Гете допитливого, багато вдягнутого, всіма улюбленого, що жваво вривається до всіх знайомих, щоб бачити й чути все, що тільки можна було бачити й чути. Зараз, гортаючи книгу, я не можу знайти ці місця. Слід почекати, коли я в безтурботному настрої знову візьмусь за читання і знайду потрібні місця [8, с. 250-251]”. “Дещо” було віднайдене вже через три дні: 29. 12. 1911 в щоденнику Кафки з’являються короткі цитати з “Поезії і правди”, без коментарів, образно названі живими місцями: “Тому я водив свого друга в лісі [8, с. 254]” та “У ці години я не чув інших розмов, лише про медицину та натурфілософію, і моя уява пішла в зовсім іншому руслі [342, с. 255]”. 8. 02. 1912 Кафка, не коментуючи, записує ще одну гетевську цитату: “Моє бажання творити було безмежним [9, с. 33]”.

Як канонічний зразок художньої автобіографії “Поезія і правда” Гете знаходить своє відображення у творчості багатьох європейських авторів: як сучасників Гете, так і авторів, віддалених від цього німецького класика великою часовою дистанцією. Кожен факт європейської рецепції розглянутого нами життєпису є неповторним осмисленням геніальної особистості цього німецького письменника, що потребує сьогодні ґрунтовного вивчення.

Література:

1. Аникст А. А. Творческий путь Гете / Аникст А. А. – М. : Художественная литература, 1986. – 544 с.
2. Гессе Г. Краткое жизнеописание. Детство волшебника [Электронный ресурс] / Гессе Г. ; [пер. с нем. С. Аверинцева] // Избранное / Гессе Г. – М. : Художественная литература, 1977. – 413 с. – Режим доступа к тексту : <http://www.hesse.ru/bio/autobio/>
3. Цяпа А. Г. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру / А. Г. Цяпа // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – №26. – С. 129-132.
4. Dilthey Wilhelm. Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften [mit der Einleitung von Manfred Riedel] / Dilthey Wilhelm.– Frankfurt a. Main : Suhrkap Verlag, 1981. – 403 S.
5. Eichendorf Joseph. Werke / Eichendorf Joseph // J. v. E. : Werke in fünf Bänden. Mit Anmerkungen und Register von Klaus-Dieter Krabiel. Einführung und Zeittafel von Ansgar Hillach in Band I. – München : Winkler Verlag, 1815.
6. Fontane Theodor. Meine Kinderjahre // Die Bibliothek deutscher Klassiker in 60 Bänden / Theodor Fontane. – München Wien : Carl Hanser Verlag, Band 53, 1982. – S. 707-754.
7. Jean Paul. Selberlebensbeschreibung // Die Bibliothek deutscher Klassiker in 60 Bänden / Jean Paul. – München Wien : Carl Hanser Verlag, Band 19, 1982. – S. 707-754.
8. Kafka Franz. Tagebücher Band 1. 1909-1912. // Gesammelte Werke in zwölf Bänden [3. Auflage] Band 9 / Franz Kafka. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2000. – 425 S.
9. Kafka Franz. Tagebücher Band 2. 1912-1914 // Gesammelte Werke in zwölf Bänden [3. Auflage] Band 9 / Franz Kafka. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2001. – 399 S.
10. May Karl. Mein Leben und Streben / May Karl. Band I [mit Vorwort, Anmerk., Nachwort, Sach-, Personen- und geographischem Namenregister hrsg. von Hainer Plaul] – New York, 1982. – 320 S.
11. Nietzsche Friedrich. Autobiographisches aus den Jahren 1856-1869 // Die Bibliothek deutscher Klassiker in 60 Bänden. Band 60 / Friedrich Nietzsche. – München Wien : Carl Hanser Verlag, 1982. – S. 7-154.
12. Schnitzler Arthur. Jugend in Wien / Schnitzler Arthur. – Wien München Zürich : Verlag Fritz Molden, 1968. – 384 S.
13. Steiger Emil. Goethe / Steiger Emil. [Atlantis Verlag. MCMLII. 2., unveränderte Auflage]. Band III. – Zürich und Freiburg im Breisgau : Atlantis Verlag, 1956-1959. – 548 S.